

**En komparativ analyse av endringssystemer, særlig om
NTK 07, NS 8405 2. utgave og FIDIC Silver Book**

Kandidatnr: 167424

Leveringsfrist: 02.06.09

Veileder: Amund Tørum.

13532 ord

29.05.09

INNHOLDSFORTEGNELSE

<u>1. PROBLEMSTILLING</u>	4
<u>2. INNLEDNING</u>	4
2.1. Entreprisekontrakter	4
2.2. Behov for endringsregler	4
2.3. NTK 07, NS 8405 andre utgave og FIDIC Conditions for EPC Turnkey Projects	5
2.4. Betydningen av å bruke engelsk bakgrunnsrett	5
<u>3. OVERSIKT OVER ENDRINGSSYSTEMENE</u>	6
3.1. Hva er et endringsarbeid?	6
3.2 Endringsprosedyren	8
3.2.1 Endringsordren – utgangspunktet for leverandørens krav etter de norske standardene	8
3.2.2 Endringsprosedyren etter Silver Book	8
3.3 Konsekvensene av at det utstedes endringsordre eller omtvistet endringsordre	9
<u>4. VIRKEOMRÅDET FOR VARSLINGSREGLENE OM FRISTFORLENGELSE</u>	11
4.1 Innledning	11
4.2. Force Majeure	11
4.3 Lovendringer gjennomført i kontraktperioden	12
4.4 Andre forhold som kan gi leverandøren krav på fristforlengelse	13
4.5 Endringsreglens anvendelse på krav som omfattes av reglene om bristende forutsetninger og avtalelovens § 36	14
4.6 Sammenfatning	16
<u>5. PREKLUSIVITET</u>	18
<u>6. ER VARSLINGSFRISTENE FOR KRAV OM FRISTFORLENGELSE PREKLUSIVE?</u>	19

6.1 Utgangspunktet – bestemmelsenes ordlyd	19
6.2 Når starter preklusjonsfristene å løpe?	20
6.3 Unntak fra preklusjonsvirkning etter NTK 07 og NS 8405	21
6.4 Unntak fra preklusjonsvirkning etter Silver Book Sub-Clause 20.1	24
<u>7. PRODUKTIVITETSTAP ("PLUNDER OG HEFT")</u>	26
7.1 Hva er produktivitetstap?	26
7.2 Varsel om produktivitetstap	26
<u>8. GJENÅPNING AV TIDLIGERE ENDRINGSORDRE</u>	28
<u>9. KONKLUSJON</u>	29
<u>LITTERATURLISTE</u>	31

1. PROBLEMSTILLING

I det følgende vil jeg foreta en sammenligning av endringsordresystemene under de tre standardkontraktene

- NTK 07
- NS 8405 andre utgave
- FIDIC Conditions of Contract for EPC/Turnkey Projects

med fokus på reglens virkeområde. Hovedvekten i oppgaven vil ligge på varslingsfristene knyttet til leverandørens krav på fristforlengelse. Jeg vil vurdere om disse fristene er tillagt preklusiv virkning, og se på fristenes følger for spørsmålet om gjenåpning og dekning av leverandørens produktivitetstap.

Formålet med å foreta en sammenligning er å vurdere de ulike varslingsfristenes virkninger overfor leverandøren opp mot hensynene bak en slik frist. På den måten kan det vurderes om fristregelen i NTK 07 gir uttrykk for en balansert løsning. En sammenligning vil også være egnet til å illustrere bakgrunnsrettens betydning utformingen og forståelsen av endringsreglene.

2. INNLEDNING

2.1. Entrepriisekontrakter

Innenfor entrepriisekontraktene skilles det mellom totalkontrakter og utførelsesentrepriiser. En totalkontrakt, også kalt Engineering-Procurement-Contracting-kontrakt (heretter EPC-kontrakt), er en kontraktstype som innebærer at leverandøren er ansvarlig for designet, anskaffelsene og selve utførelsen av prosjektet. Dette i motsetning til en utførelsesentrepriise, hvor bestiller har fått utarbeidet et design som en leverandør senere utfører. I en totalkontrakt vil bestiller unngå ansvaret for grensesnittene mellom de ulike elementene som ligger innenfor leverandørens ansvarsområde under kontrakten. Store deler av risikoen som under en utførelsesentrepriise vil hvile på bestiller, vil under en EPC-kontrakt være skjøvet over på leverandøren. Bestiller vil ofte foretrekke dette, fordi han på denne måten oppnår større forutberegnelighet med hensyn til kostnadene ved den fullførte ytelse.

2.2. Behov for endringsregler

Under enkelte kontraktstyper vil det kunne være hensiktsmessig å kunne foreta endringer etter at kontrakten er inngått. Dette gjelder blant annet i entrepriiseforholdene. Kontraktperioden er ofte langvarig, noe som medfører at bestillerens krav til ytelsen kan endre seg i perioden mellom avtaleinngåelse og levering. Det kan eksempelvis ha blitt utviklet nye arbeidsmetoder som vil medføre store kostnadsbesparelser, eller selskapet kan ha tilegnet seg ny kunnskap om reservoaret som medfører at andre funksjoner blir nødvendige. Grunnet sterkt tidspress, vil bestilleren ofte ønske å inngå kontrakten og iverksette arbeidet før prosjekteringen er fullført. Hensynet til bestilleren taler for at han skal kunne endre kravene som stilles til leverandørens ytelse, slik at de i størst mulig grad samsvarer med hans behov på leveringstidspunktet. For å unngå å måtte reforhandle avtalen, er endringsreglene av sentral betydning i denne sammenheng. Hensynet til leverandøren tilsier at han skal kompenseres for det ekstraarbeid som endringen medfører. Et sett endringsordreregler bør derfor angi de situasjoner hvor leverandøren har krav på betaling og tid til å fullføre arbeidet, ut over det som følger av kontrakten.

Kravene som stilles til ytelsen kan også endres av andre årsaker enn at bestilleren ønsker dette. Etter avtaleinngåelse kan det ha kommet nye myndighetskrav som medfører at arbeidet ikke kan gjennomføres på den planlagte måte, eller det kan inntreffe en Force Majeure-situasjon. Noen standardkontrakter benytter endringsreglene også i disse tilfellene. Dette er tilfelle i blant annet Norsk Totalkontrakt 2007 (Heretter NTK 07).

2.3. NTK 07, NS 8405 andre utgave og FIDIC Conditions of Contract for EPC/Turnkey Projects

NTK 07 er en standardkontrakt inngått mellom Statoil ASA, Norsk Hydro og Norsk Industri. Partene har i protokollen forpliktet seg til å bruke denne kontraktsstandard når de inngår totalkontrakter seg imellom på norsk sokkel.

Andre utgave av Norsk bygge- og anleggskontrakt, heretter NS 8405, trådte i kraft høsten 2008. Denne standardavtalen er utviklet av de største aktørene innenfor den norske bygge- og anleggsbransjen.¹ Standarden gjelder ikke for totalkontrakter, men for utførelsesentrepriser, jf pkt. 1.

FIDIC Conditions of Contract for EPC/Turnkey Projects, heretter Silver Book, er en standardkontrakt anbefalt av Federation Internationale des Ingenieurs Conseils (heretter FIDIC) til bruk ved inngåelse av totalkontrakter. FIDIC ble grunnlagt i 1913 og er en internasjonal medlemsorganisasjon som representerer uavhengige rådgivende ingeniører fra over 62 land.²

2.4. Betydningen av å bruke engelsk bakgrunnsrett

NTK 07 er forhandlet fram til bruk i forhold mellom norske aktører. I art 38.1 er det derfor slått fast at kontrakten skal "være undergitt [...] norsk rett". Også NS 8405 er utviklet for bruk i Norge, og vil derfor være underlagt norsk rett.

FIDICs standardkontrakter er på sin side utviklet for engelsk bakgrunnsrett. Da engelsk kontraktstolkning avviker fra norsk på enkelte sentrale punkter, vil to likelydende kontrakter kunne tolkes ulikt avhengig av hvilket lands bakgrunnsrett som gjelder. For å nå sitt tiltenkte mål med avtalen, må kontraktspartene ta hensyn til hvilket lands bakgrunnsrett som skal regulere kontraktsforholdet. Følgelig vil de to kontraktsstandardene inneholde ulike regler, tilpasset de respektive lands bakgrunnsrett.

Bestemmelsene om dagmulkt ved forsinket ferdigstillelse er egnet til å illustrere bakgrunnsrettens betydning for innholdet i et kontraktsvilkår. I norske byggekontrakter er slike bestemmelser, som pålegger leverandøren en bot per dag ferdigstillelsen er forsinket, en naturlig del av leverandørens misligholdsansvar. Regler om dagmulkt er følgelig inntatt i NTK 07 art. 24 og NS 8405 pkt. 34.

I engelsk kontraktsrett er det imidlertid trukket et skarpt skille mellom såkalte "liquidated" og "punitive" damages. En kontraktsparts erstatningsplikt kan kun omfatte det faktiske tap hans motpart har lidt som følge av hans mislighold. Ansvar utover motpartens tap, anses for å være ugyldig, da et slikt ansvar inneholder et element av straff. En dagmulkt vil normalt overstige

¹ Jf. standardens forord.

² Se <http://www.crn.m.org/documents/studies/The%20Consulting%20Engineering%20Services%20-%20Annex%202.pdf>

bestillers tap som følge av at arbeidet blir forsinket. Slike klausuler vil dermed ikke anses gyldige under engelsk rett, og falle bort i sin helhet.

En sentral forskjell mellom engelsk og norsk kontraktstolkning er vektleggingen av avtalens ordlyd. Etter engelske prinsipper for avtaletolkning, skal partenes rettigheter og plikter fastsettes ut fra den objektive forståelsen av avtalens ordlyd.³ Utgangspunktet er at man antar at partene har latt ordlyden regulere alle aspekter av avtaleforholdet.⁴ Det skal derfor mye til for at man velger å utfylle partenes avtale med engelsk bakgrunnsrett. Dette medfører at klausulene i Silver Book er detaljrike og omfattende.

Også de norske kontraktene regulerer partenes mellomværende i detalj, og overlater dermed lite til bakgrunnsrettens regler. Bakgrunnsrettens tolkingsregler og eventuelle preseptoriske skranker for avtalefriheten, eksempelvis avtalelovens § 36, vil naturligvis påvirke forståelsen av kontraktsbestemmelsene. Også i norsk rett vil det imidlertid legges det betydelig vekt på ordlyden der avtalen er framforhandlet av profesjonelle parter og med betydelig grundighet.⁵

3. OVERSIKT OVER ENDRINGSSYSTEMENE

3.1. Hva er et endringsarbeid?

Det følger av henholdsvis NTK 07 art. 12.1 andre ledd jf art. 1.4 og NS 8405 pkt. 22.1 andre ledd at et endringsarbeid kan gå ut på at leverandøren skal yte noe annet eller noe i tillegg til det opprinnelig avtalte. Endringen kan innebære endring av karakter, kvalitet, art eller utførelse av arbeidet, eller en del av det. I Silver Book Sub-Clause 1.1.6.8 defineres en endring som en forandring av bestillerens krav eller arbeidet, som instrueres eller godkjennes etter Clause 13.

Kontraktene skiller ikke mellom et tilleggsarbeid og en negativ endringsordre. En negativ endringsordre innebærer at man tar ut noe av arbeidet under kontrakten, og at den totale arbeidsmengden under kontrakten blir mindre etter at endringen er gjennomført.

I de fleste tilfellene hvor en endring påvirker framdriftsplanen i et prosjekt, skjer dette indirekte. Framdriftskonsekvensen inntreffer da som følge av en endring, ikke som selve målet med endringen. Dersom leverandøren har krav på fristforlengelse, kan bestilleren pålegge leverandøren å forsere arbeidet for å kunne gjennomføre de aktuelle endringene innen den ordinære tidsfristen, jf. NTK 07 art. 12.1. NTK 07 gir også bestilleren kompetanse til å kreve forsering uten at dette er foranlediget av at en endring ellers ville ført til forsinkelse. Dermed kan bestiller kreve gjennomført endringer hvis eneste formål er å resultere i at arbeidet fullføres tidligere enn det som opprinnelig var fastsatt.

I de landbaserte entreprisekontraktene har forsering tradisjonelt ikke vært ansett som en del av bestillers endringskompetanse.⁶ Først i NS 8405 ble det åpnet for at bestiller kunne kreve forsering. Fremdeles er adgangen mer begrenset enn den i NTK 07. Dersom en endring gir leverandøren krav på fristforlengelse, kan bestiller i samsvar med NS 8405 pkt. 22.2 blant annet pålegge leverandøren å forsere arbeidet for å overholde de dagmulktbelagte tidsfrister.

³ Dette utgangspunktet er kjent som "the parol evidence rule".

⁴ Se blant annet McKendrick: Contract Law s. 404 flg, og Hagstrøm s. 43.

⁵ Se Hagstrøm s. 44.

⁶ Jf. Barbo s. 75.

Forsering vil også falle inn under endringsbegrepet i Silver Book Sub-Clause 1.1.6.8, og følgelig vil bestiller kunne instruere leverandøren til å forsere både der en endring har skapt forsinkelse og der det ikke foreligger slik foregående endring.

Det følger av NS 8405 pkt. 22.1 tredje ledd at en endring må stå i sammenheng med det kontrakten omfatter. Den ytelsen som endringen angår, må være en naturlig fortsettelse av det avtalte kontraktsarbeid.⁷ Videre følger det av bestemmelsen at endringsarbeidet ikke må være av en vesentlig annen art enn kontraktsarbeidet. Følgelig er endringsadgangen begrenset i forhold til NTK 07, hvor det ikke gjøres unntak for arbeid som er av en vesentlig annen art.⁸ Pkt. 22.1 tredje ledd inneholder også en deklarasjonsbestemmelse om at leverandøren ikke kan pålegges endringer utover 15 % netto tillegg til kontraktssummen.

Noen slik spesifikk beløpsgrense for hvilke endringer som kan pålegges finner vi ikke i NTK 07. Art. 12.1 tredje ledd begrenser endringsadgangen til å gjelde arbeid som ikke går utover ”hva partene med rimelighet kunne regne med da Kontrakten ble inngått”. En endringsordre som går utover denne grensen blir ikke automatisk ugyldig, det er leverandøren som må påberope seg begrensningen.⁹

Noen slike begrensninger følger ikke eksplisitt av Silver Book. Hensynet bak reglene om endringskompetanse tilsier imidlertid at bestiller ikke bør ha adgang til å pålegge leverandøren endringsarbeider som endrer kontraktens fundamentale innhold.

I NTK 07 art. 15.1 og NS 8405 pkt. 22.3 tredje ledd slås det fast en ubetinget arbeidsplikt for leverandøren ved endringer. Uten en slik ”hoppeplikt” ville leverandøren kommet i en svært sterk forhandlingsposisjon hver gang bestilleren ønsket gjennomført en endring. Arbeidsplikten som påføres leverandøren, gjengjeldes ved at han får rett på kompensasjon for den tilleggsbelastning endringen utgjør. Eventuelle forsinkelser som følge av endringen, kompenseres ved å gi leverandøren krav på fristforlengelse, mens økte utgifter vil medføre krav på vederlagsjustering.

Leverandørens ”hoppeplikt” er noe begrenset i Silver Book. Sub-Clause 13.1 gjør unntak fra arbeidsplikten dersom leverandøren ikke kan skaffe til veie de materialer som endringen nødvendigvis gjør, eller dersom endringen vil redusere sikkerheten eller egnetheten av ytelsen, eller ha negativ innflytelse på ”The Performance Guarantees”.

Dersom leverandøren varsler om at en slik situasjon foreligger, skal han ikke straks iverksette endringen, men avvente bestillerens respons. Bestilleren skal i følge Sub-Clause 13.1 andre ledd kansellere, bekrefte eller endre instruksjonen. Dette unntaket fra hoppeplikten gir dermed ikke leverandøren rett til å nekte å etterkomme en instruks, men gir ham mulighet til å fremme sitt syn på de endringer som bestiller instruerer.

⁷ Jf. Marthiniussen m. fl. s. 299.

⁸ Jf. Barbo s. 69.

⁹ Jf. Kaasen 2006, s. 338.

3.2 Endringsprosedyren

3.2.1 Endringsordren – utgangspunktet for leverandørens krav etter de norske standardene

Bestillerens formelle ordre om å utføre en endring kalles endringsordre, VO.¹⁰ Dette dokumentet er grunnlaget for leverandørens eventuelle krav om justering av framdriftsplan eller vederlag i NTK 07 og NS 8405. Ved utstedelse av en endringsordre tilkjenner bestiller at det arbeid som endringsordren omhandler, ikke var en del av det opprinnelige kontraktsarbeid, men et endringsarbeid som kan gi krav på tilleggsvederlag og/eller fristforlengelse.

Dersom bestiller, skriftlig eller via møtereferat, instruerer leverandøren om å utføre et arbeid som etter sistnevntes oppfatning ikke er en del av det opprinnelige arbeid etter kontrakten, skal leverandøren i samsvar med NTK 07 art. 16.1 fremme endringsordrekrav, VOR.¹¹ NS 8405 pkt. 23.2 pålegger leverandøren en tilsvarende varslingsplikt, dersom han blir pålagt et arbeid som etter hans oppfatning er en endring.

Det følger av begge bestemmelsene at leverandøren mister retten til å gjøre gjeldende at det aktuelle arbeidet var et endringsarbeid dersom han ikke uten ugrunnet opphold fremmer sitt krav¹² eller varsler bestilleren om sitt syn.¹³

Det følger av NTK 07 art. 16.2 at bestiller, innen rimelig tid etter mottakelse av en VOR, skal utstede enten VO, omtvistet endringsordre (DVO¹⁴), eller frafalle instruks. Tilsvarende skal leverandøren etter NS 8405 pkt. 23.3 enten utstede endringsordre eller avslå leverandørens krav. NS 8405 pålegger bestiller å svare uten ugrunnet opphold, og dersom han unnlater dette anses endringsordrekravet som akseptert. En slik regel finner vi ikke i offshorekontraktene. Grunnen til dette er at offshorekontraktens endringsregler pålegger leverandøren å utstede endringsordrekrav i alle de situasjoner hvor han anser seg berettiget til fristforlengelse eller vederlagsjustering. Etter at leverandøren har krevd endringsordre, har han verken plikt eller rett til å iverksette endringsarbeidet. Dersom leverandøren hadde hatt rett til å starte arbeidet, hadde dette fratatt bestiller muligheten til å frafalle instruks for å unngå tilleggskostnader eller utsettelse. I og med at leverandøren ikke kan iverksette arbeidet før bestiller har respondert på endringsordrekravet, er det ikke behov for noen preklusiv frist for bestillers svar. Det er her bestiller som må avgjøre når han ønsker at arbeidet skal starte opp igjen.¹⁵

3.2.2 Endringsprosedyren etter Silver Book

Etter Silver Book Sub-Clause 13.1 kan endringer initieres på tre ulike måter. For det første kan bestiller instruere leverandøren til å foreta en endring. Endringer kan videre initieres ved at bestiller ber leverandøren om å legge fram et forslag til et endringsarbeid. Der bestiller har bedt leverandøren om å sende slikt forslag, skal leverandøren gjøre dette så snart som mulig. Dersom bestilleren vil godkjenne forslaget, skal han sende leverandøren en instruks om å foreta endringen.

¹⁰ Variation Order.

¹¹ Variation Order Request.

¹² Jf. NTK 07 art. 16.1.

¹³ Jf. NS 8405 pkt. 23.2.

¹⁴ Disputed Variation Order.

¹⁵ Jf. Knut Kaasen: Formalisme i kompliserte tilvirkningskontrakter, pkt. 6, publisert i "Tidsskrift for forretningsjus" nr. 1/2009.

Til slutt har leverandøren, etter Silver Book Sub-Clause 13.2, rett til selvstendig å foreslå endring av arbeidet. Forslagsretten forutsetter imidlertid at forslaget er egnet til å akselerere ferdigstillelse, redusere bestillerens kostnader knyttet til arbeidet, øke produktets verdi eller effektivitet for bestilleren, eller på annen måte være fordelmessig for ham. Bestiller er ikke bundet av forslaget, men avgjør selv om det skal iverksettes.

En tilsvarende rett til å foreslå endringer følger av NTK 07 art. 12.3. Denne bestemmelsen stiller ikke opp noen krav til forslaget, slik det gjøres i Silver Book. Det framstår imidlertid ikke som sannsynlig at leverandøren skulle ønske å foreslå endringer som verken ville være tids- eller kostnadsbesparende for bestiller.

NS 8405 inneholder ikke noen bestemmelse som gir leverandøren rett til å komme med forslag. En slik forslagsrett vil imidlertid foreligge uavhengig av om den framgår av kontrakten.

Det kan spørres om bestemmelsene som gir leverandøren rett til å foreslå endringer, også pålegger ham en plikt til å gjøre dette. En slik forslagsplikt måtte enten oppstå under forutsetning av at leverandøren ble klar over mulighetene for kostnadsbegrensning, eller være forbundet med en plikt for leverandøren til å søke å finne slike muligheter. Ordlyden i bestemmelsene er taus om en eventuell forslagsplikt.

Dersom leverandøren har ansvaret for prosjekteringen vil kontrakten mellom partene kunne pålegge leverandøren å fremme slikt forslag. Under norsk rett vil en slik plikt også kunne følge av alminnelige lojalitetsbetraktninger.¹⁶ Bestemmelsene som gir leverandøren rett til å foreslå endringer, pålegger ham imidlertid ikke noen slik plikt.

3.3 Konsekvensene av at det utstedes endringsordre eller omtvistet endringsordre

Ved mottakelsen av en endringsordre skal leverandøren iverksette arbeidet, uavhengig av om endringens virkning for framdriftsplanen eller vederlaget er fastslått, jf. art.15.1. NS 8405 pkt. 22.3 og Silver Book Sub-Clause 13.1 pålegger leverandøren tilsvarende arbeidsplikt. I Silver Book foretas imidlertid noen unntak fra denne hovedregelen, se pkt. 3.1.

Dersom bestiller utsteder en omtvistet endringsordre, får leverandøren arbeidsplikt som om endringsordren hadde vært ordinær, jf. NTK 07 art. 16.2 andre ledd og NS 8405 pkt. 26.2. Etter denne bestemmelsen kan leverandøren imidlertid kreve at bestiller stiller sikkerhet for verdien av det omtvistede arbeid. Dersom bestiller ikke stiller slik sikkerhet, kan leverandøren på egen risiko unnlate å fullføre arbeidet.

NTK 07 fastslår at med mindre partene avtaler et særskilt vederlag for endringsarbeidet, skal vederlaget fastsettes etter art. 13.2. Betalingen for de ulike postene skal skje etter kontraktens vedlegg B. Partene må altså ved kontraktsinngåelse ha tatt stilling til hvordan eventuelle senere endringsarbeider skal kompenseres.

For å ha krav på vederlagsjustering etter NS 8405, må leverandøren uten ugrunnet opphold varsle bestiller om sitt krav, jf. pkt. 25.3. Justering er ikke noen automatisk følge av at det utstedes en endringsordre. Leverandøren plikter videre å spesifisere sitt krav, når det foreligger grunnlag for å gjøre dette. Unnlater han å spesifisere kravet uten ugrunnet opphold,

¹⁶ Jf. Kaasen 2006 s. 344.

har han bare krav på slik justering som bestiller måtte forstå at endringen ville medføre. Endringsarbeid skal også etter NS 8405 primært prises ved hjelp av forhåndsfastsatte kriterier. Leverandøren kan også gi, eller bestiller kan kreve at han gir, et spesifisert tilbud på justering av vederlaget.

Dersom partene er enige om at leverandøren har utført et tilleggsarbeid, men uenige om hvordan dette skal kompenseres, har leverandøren etter NTK 07 krav på midlertidig vederlag fram til det tidspunkt hvor tvisten blir avgjort.¹⁷ En omtvistet endringsordre vil etter NTK 07 ikke i seg selv gi leverandøren krav på vederlagsjustering, men han vil ha mulighet til å få utbetalt midlertidig vederlag mot sikkerhetsstillelse.¹⁸ Noen slik mulighet til å få tilført kapital på midlertidig basis har ikke leverandøren etter NS 8405. Her kan leverandøren imidlertid unnlate å utføre arbeidet han blir pålagt, men mindre bestiller stiller sikkerhet for verdien av det omtvistede kravet.

Tvisten om hvorvidt arbeidet er et endringsarbeid eller ikke, kan hver av partene kreve avgjort av en ekspert.¹⁹ Dersom bestilleren får medhold, skal arbeidet anses som en del av det opprinnelige kontraktsarbeid. Får derimot leverandøren ekspertens medhold, skal DVOen behandles som en VO. Ekspertens avgjørelse er midlertidig, men blir endelig om den ikke angripes ved voldgift innen seks måneder etter avsigelse.

NS 8405 inneholder en nokså tilsvarende bestemmelse om midlertidig tvisteløsning. Hver av partene kan etter pkt. 26.2 kreve spørsmålet hvorvidt en endring foreligger avgjort av en oppmann. Dersom avgjørelsen ikke angripes innen seks måneder blir den endelig.

Det følger av Silver Book Sub-Clause 13.3 at bestiller, i sammenheng med instruksjonen, skal foreta en justering av kontraktsprisen i samsvar med Sub-Clause 3.5. Justeringen skal omfatte rimelig profitt for leverandøren. Det foreligger ikke faste holdepunkter for hvordan justeringen skal foretas, slik som i de norske kontraktene.

Etter NTK 07 skal virkningene på framdriftsplanen fastsettes i den enkelte endringsordre, så langt det lar seg gjøre.²⁰ De virkninger som partene ikke kunne avtale i den enkelte VO, ”skal leverandøren fremme samlet krav om” innen en måned etter utgangen av hver tremåneders periode regnet fra kontraktsinngåelse, jf. art. 13.4.

For å ha krav på fristforlengelse etter NS 8405, må leverandøren varsle om kravet uten ugrunnet opphold etter pkt. 24.4. Manglende varsel fører til at kravet prekluderes. Når det foreligger grunnlag for å spesifisere kravet, må også dette gjøres uten ugrunnet opphold. Unnlater leverandøren å spesifisere kravet innen fristen, har han kun krav på den fristforlengelse som bestiller måtte forstå at han hadde krav på.²¹

Der bestiller ikke allerede har gitt instruks om at en endring skal foretas, pålegger Silver Book Sub-Clause 13.3 leverandøren en plikt til å varsle om den fristforlengelse han anser seg berettiget til i forbindelse med en eventuell endring.

¹⁷ Jf. NTK 07 art. 15.2.

¹⁸ Se art. 16.2 tredje ledd.

¹⁹ Jf. art. 16.3.

²⁰ Jf. art. 13.4.

²¹ Jf. pkt. 24.6.

Det følger av Silver Book Sub-Clause 8.4 at leverandøren har krav på fristforlengelse dersom framdriften blir forsinket som følge av en endring. Dette forutsetter at slik fristforlengelse ikke allerede er avtalt i samsvar med Sub-Clause 13.3. Det kan følgelig være aktuelt å gi forlenget frist i de tilfeller hvor framdriftsvirkningene ikke var klarlagt på tidspunktet for overslag etter Sub-Clause 13.3. Det kan videre bli aktuelt å benytte Sub-Clause 8.4 i de tilfeller hvor bestiller instruerer en endring før leverandøren har sendt sitt forslag, og bestillers endringsinstruks ikke omfatter den fristforlengelse leverandøren anser seg berettiget til.

Silver Book Sub-Clause 8.4 slår fast at framdriftskonsekvensene av endringer skal fastsettes etter reglene i Sub-Clause 20.1. Dersom leverandøren vil kreve fristforlengelse som følge av at en endring forstyrrer framdriften, må han fremme dette kravet "as soon as practicable" og ikke senere enn 28 dager etter at hendelsen som la grunnlag for kravet, oppsto. I endringstilfellene vil fristen regnes fra da endringen ble instruert av bestiller.

4. VIRKEOMRÅDET FOR VARSLINGSREGLENE OM FRISTFORLENGELSE

4.1 Innledning

Ut fra artikkeloverskriftene framstår NTK 07 art. 12-16 slik at de kun gjelder for bestillers ønskede endringer i det opprinnelige kontraktsarbeid. Det framgår imidlertid av en rekke bestemmelser i kontrakten at reglene vil få anvendelse også i andre situasjoner. Også etter NS 8405 får reglene om fristforlengelse og vederlagsjustering anvendelse også utenfor situasjonen for bestillerpålagte endringer. NS 8405 er den første av de landbaserte entreprisekontraktene som behandler byggherrens forhold etter de samme reglene som gjelder for de tradisjonelle endringer.

Silver Book Sub-Clause 20.1 vil få anvendelse i flere situasjoner hvor leverandøren vil kreve fristforlengelse eller tilleggsvederlag, jf Sub-Clause 8.4 første ledd, bokstav b. En rekke av standardens andre bestemmelser gir krav på fristforlengelse, og viser til varslingsfristen i Sub-Clause 20.1.

4.2 Force Majeure

En av fordelene for bestilleren ved å inngå en EPC-kontrakt, er at mye av risikoen knyttet til oppfyllelsen skyves over på leverandøren. Det er vanligvis leverandøren som har risikoen for økte kostnader knyttet til eksempelvis materialer og arbeidskraft, ved at vederlaget beregnes etter enhetsrater eller det er avtalt en fastpris. Han har plikt til å fullføre kontraktsarbeidet innen fristen, uavhengig av om kostnadene knyttet til arbeidet blir større enn han hadde forutsatt ved avtaleinngåelse.

I enkelte tilfeller vil situasjonen imidlertid kreve at leverandøren blir fritatt fra denne plikten. Dette vil være aktuelt i de såkalte Force Majeure-tilfellene, hvor leverandørens plikter blir så mye vanskeligere å oppfylle enn antatt, at det ikke er rimelig at han må bære tapet alene.

Det framgår av NTK 07 art. 28.1 at manglende oppfyllelse av en kontraktsplikt ikke innebærer mislighold dersom parten var hindret av Force Majeure. Leverandøren vil dermed ikke bli misligholdsansvarlig dersom han ikke klarer å oppfylle innen fristen. Dersom en part vil påberope seg en Force Majeure-situasjon, må han varsle motparten om dette "så snart som mulig", jf art. 28.2.

Innen 14 dager etter at Force Majeure-situasjonen har opphørt, skal eventuelle krav om utvidet tidsfrist fremmes i samsvar med art. 12-16.²² De av Force Majeure-hendelsens følger for framdriften som ikke lar seg fastsette i den opprinnelige endringsordre, må leverandøren fremme krav om innen fristen i art. 13.4. Unngår parten å varsle om situasjonen, må han forholde seg til den opprinnelige tidsfrist uavhengig av om situasjonen kvalifiserte til Force Majeure.

Det følger av NS 8405 pkt. 24.3 at leverandøren har krav på fristforlengelse dersom hans kontraktoppfyllelse hindres av Force Majeure. Bestemmelsen gir imidlertid ikke leverandøren rett til vederlagsjustering som følge av slike forhold, noe som også er hovedregelen etter NTK 07. Følgelig vil leverandøren ikke få økt vederlag, men han vil slippe å kompensere bestilleren for det tapet sistnevnte lider som følge av forsinkelsen.

Dersom leverandøren vil påberope seg Force Majeure som grunnlag for krav på fristforlengelse, må han varsle bestiller om dette uten ugrunnet opphold, jf NS 8405 pkt. 24.4. Unnlater han å varsle, vil kravet prekluderes. Videre må han, som for de ordinære endringer, spesifisere sitt krav, når dette blir mulig, jf. pkt. 24.6.

Silver Books Force Majeure-bestemmelse finner vi i Clause 19. Dersom leverandørens kontraktoppfyllelse forsinkes av en hendelse som kvalifiserer til Force Majeure, jf Sub-Clause 19.1, har han etter Sub-Clause 19.4 krav på fristforlengelse samsvar med Sub-Clause 8.4. En forutsetning for leverandørens krav om fristforlengelse, er imidlertid at han varsler bestiller om hendelsen som hindrer hans oppfyllelse.²³ Fristen for å gi slikt varsel er to uker etter at leverandøren ble, eller burde blitt, oppmerksom på hendelsen. Dette varselet er ment å gi motparten kunnskap om at det er oppstått en hindring, og at leverandøren anser seg berettiget til et fritak fra plikten til å oppfylle kontrakten.

For å oppnå fristforlengelse, må leverandøren i tillegg varsle bestiller om dette kravet i samsvar med Sub-Clause 20.1. Formålet med dette varselet er å opplyse bestiller om hvilke konsekvenser hindringen har fått, og som leverandøren vil kreve kompensert. Leverandøren må varsle i henhold til begge disse bestemmelsene for å ha krav på fristforlengelse.

4.3 Lovendringer gjennomført i kontraktperioden

Alle kontraktsparter må ved oppfyllelse av sine plikter etter kontrakten forholde seg til de myndighetspålagte regler og krav som til en hver tid gjelder. Det kan derfor tenkes at partenes oppfyllelse, som følge av myndighetskrav som innføres etter avtaleinngåelse, må oppfylle sin forpliktelse på en annen måte enn opprinnelig planlagt. Dette kan medføre at oppfyllelsen tar lenger tid eller blir mer kostbar enn det partene la til grunn på kontraktstidspunktet. NTK 07 art. 5.1 inneholder en bestemmelse som angir at bestiller skal bære risikoen for slike lovendringer.

For å kreve kompensasjon for de forsinkelser lovendringen medfører, må leverandøren benytte framgangsmåten angitt i NTK 07 art. 12-16. For de framdriftskonsekvenser som ikke lar seg fastslå i den opprinnelige endringsordre, må leverandøren forholde seg til fristen i art. 13.4.

²² Jf. art. 28.3 andre ledd

²³ Jf. Sub-Clause 19.2 jf 19.3.

Tilsvarende følger det av Silver Book Sub-Clause 13.7 at leverandøren har krav på fristforlengelse som følge av forsinkelse forårsaket av lovendringer. Fristen for å fremme krav etter Sub-Clause 20.1. vil komme til anvendelse også der leverandøren anser seg berettiget til fristforlengelse som følge av lovendringer.

NS 8405 inneholder ingen egen bestemmelse om kompensasjon av slike tap. Det følger imidlertid av pkt. 24.3 at offentlige forbud og påbud faller inn under definisjonen av Force Majeure. For leverandøren ville det vært gunstigere med en egen bestemmelse tilsvarende den vi finner i NTK 07, da leverandøren etter denne bestemmelsen holdes fullstendig skadesløs.

4.4 Andre forhold som kan gi leverandøren krav på fristforlengelse

Bestiller har rett til selv å utføre arbeid på kontraktsgjenstanden, eller å la andre leverandører utføre slikt arbeid, i den grad dette framgår av kontraktens vedlegg, jf. NTK 07 art. 4.3 andre ledd. Dersom bestiller imidlertid ønsker at andre enn leverandøren skal utføre arbeid på kontraktsgjenstanden, og vedleggene ikke åpner for dette, kommer endringsreglene til anvendelse. Slike situasjoner vil dermed også falle inn under virkeområdet til art. 13.4.

NS 8405 pkt. 20.2 og 19.7 pålegger bestiller en plikt til å samordne og koordinere arbeidet. Dersom bestiller ønsker at en annen leverandør skal utføre arbeid som opprinnelig hører inn under kontrakten, og som partene ikke har avtalt at bestiller kan overlate til andre, kan bestiller utstede en negativ endringsordre. Da vil endringsreglene komme til anvendelse som om det var en positiv endring som ble pålagt. Også Silver Book åpner for dette.

Det følger av NTK 07 at en leverandør i forholdet til bestilleren normalt er ansvarlig for sin underleverandør. Dette stiller seg imidlertid noe annerledes for de underleverandører som bestiller har pålagt sin leverandør å benytte seg av. Leverandøren skal holdes skadesløs for direkte konsekvenser som følge av insolvens hos underleverandøren eller bestillers intervensjon i underleverandørens forhold.²⁴ Dersom leverandøren blir forsinket som følge av forsinkelse eller mangel ved underleveransen, skal bestiller dekke tapet dette medfører.²⁵ Av art. 8.3 tredje ledd følger at endringsreglene skal anvendes dersom slik kompensasjon blir aktuell.

Tilsvarende følger det av NS 8405 pkt. 15.1 at leverandøren har det fulle ansvar for sin underleverandør i forholdet til bestiller. Av pkt. 15.3 går det forutsetningsvis fram at bestiller kan pålegge leverandøren å bruke den underleverandør som bestiller foretrekker. Standarden inneholder ingen bestemmelse tilsvarende NTK 07 art. 8.3 som fritar leverandøren for noe av ansvaret for den underleverandør som han har blitt pålagt av bestiller å benytte seg av.

Etter Silver Book Sub-Clause 4.4 får leverandøren ansvar for sine underleverandører. Bestillers utnevning av en underleverandør, regnes som en endring, og de følger som selve utnevningen måtte medføre for leverandøren skal følgelig kompenseres. Like fullt vil leverandøren være ansvarlig også for bestillers utpekte underleverandør.

Dersom det har oppstått en forsinkelse, kan bestiller kreve at leverandøren iverksetter tiltak for å unngå eller innhente denne. Dersom leverandøren ikke selv har forårsaket forsinkelsen,

²⁴ Jf. art. 8.3.

²⁵ Jf. art.8.3 andre ledd.

og følgelig ikke anser seg forpliktet til å iverksette tiltakene uten kompensasjon, følger det av NTK 07 art. 11.4 at endringsreglene, inkludert art. 13.4, kommer til anvendelse.

Også etter NS 8405 vil bestiller kunne pålegge leverandøren forsering. Denne muligheten begrenses imidlertid til de situasjoner hvor forsinkelsen medfører at leverandøren ikke klarer å overholde de dagmulktbelagte tidsfrister, jf. pkt. 22.2. Også her vil endringsreglene komme til anvendelse, dersom den opprinnelige forsinkelsen ikke skyldtes bestillers forhold. Også Silver Book åpner for forsering i Sub-Clause 13, og de ordinære endringsreglene vil da komme til anvendelse, inkludert varslingsfristen i Sub-Clause 20.1.

Bestiller har rett til å innstille arbeidet midlertidig, jf. NTK 07 art. 18.1. Slik innstilling av leverandørens arbeid vil normalt medføre at leverandøren etter oppstart ikke rekker å fullføre arbeidet innen den opprinnelige fristen. Det følger imidlertid av art. 18.3 at leverandøren har krav på justering av framdriftsplanen dersom innstillingen får følger for denne. For å ikke miste sitt krav, må leverandøren fremme endringsordrekraft uten ugrunnet opphold etter at arbeidet kreves gjenopptatt. Dersom det etter utstedelse av endringsordre synliggjøres at innstillingen hadde ytterligere framdriftskonsekvenser, må krav om kompensasjon for disse fremmes i samsvar med art 13.4.

Også etter NS 8405 vil leverandøren ha rett til kompensasjon for de forsinkelser en eventuell suspensjon av arbeidet vil medføre, jf. pkt. 24. 1. Leverandøren må her, som ellers, forholde seg til fristen i pkt. 24.4 for å unngå at kravet prekluderes.

Også Silver Book inneholder bestemmelser om fristforlengelse som følge av suspensjon. Dersom leverandørens arbeid suspenderes av bestilleren, vil dette normalt medføre at arbeidet forsinkes. Leverandørens krav på fristforlengelse i denne forbindelse må fremmes innen fristen i Sub-Clause 20.1 for ikke å gå tapt. Også forsinkelser som følge av en hendelse som bestiller bærer risikoen for, vil gi leverandøren krav på fristforlengelse, forutsatt at varslingsregelen overholdes.²⁶

Selv om bestillerens rolle i arbeidet under en EPC-kontrakt er begrenset, skal han ofte bidra med noe av materialene til ytelsen. Bestilleren skal også fatte en rekke beslutninger i løpet av kontraktperioden. Dersom han er forsinket med levering eller beslutning, eller andre oppgaver som påhviler ham etter kontrakten, har leverandøren etter art. 27.1 krav på justering av framdriftsplanen som følge av dette. Endringsreglene i art. 12-16, inkludert fristen i art. 13.4, kommer her til anvendelse, jf art. 27.2.

Tilsvarende vil leverandøren i disse situasjonene ha krav på fristforlengelse etter NS 8405 pkt. 24.1 b) og Silver Book Sub-Clause 8.4 (c). Kravet om fristforlengelse må etter begge standardene fremmes innen den preklusive fristen i henholdsvis pkt. 24.4 og Sub-Clause 20.1.

4.5 Endringsreglenes anvendelse på krav som omfattes av reglene om bristende forutsetninger og avtalelovens § 36

Ved fastsettelsen av sine rettigheter og plikter etter avtalen, vil leverandøren basere seg på en rekke forutsetninger med hensyn til faktiske forhold. Eksempelvis må han vurdere hvor lang tid han vil komme til å bruke på de ulike elementer, slik at han kan kalkulere en pris for arbeidet. Noen av disse forutsetningene vil være fastsatt i kontrakten, mens andre er

²⁶ Jf. Sub-Clause 17.4 jf 17.2.

implisitte. Dersom forutsetningene svikter, vil leverandørens byrde knyttet til oppfyllelse av kontraktspliktene kunne øke. Et spørsmål som da gjør seg gjeldende, er hvem som skal bære risikoen for de bristende forutsetninger.

Avtalelovens § 36 hjemler lemping av avtaler som det ville vært urimelig å gjøre gjeldende. Det følger av bestemmelsens andre ledd at partenes stilling er relevant for spørsmålet om avtalen skal lempes. I forholdet mellom profesjonelle parter skal det mye til før lemping blir aktuelt.²⁷ Andrevoterende i Rt. 1999 s. 922 foretok lemping etter § 36 i entrepriseforhold, men fikk ikke flertallets medhold. Førstvoterende uttalte derimot, på vegne av flertallet, at det var lite rom for avtalerevisjon i samsvar med § 36 i slike forhold.

Når avtalen bygger på en standardkontrakt som er framforhandlet av representanter for de ulike aktørene i bransjen, blir det svært betenkelig å foreta lemping. Begge parters interesser må anses ivaretatt gjennom forhandlingene.

Dersom partene har valgt å inngå en avtale som innebærer typisk fordeling av risiko, bør § 36 ikke anvendes for å motvirke konsekvensene av den aktuelle risiko. Dette ville være i strid med partenes formål med avtalen. Partene i en entreprisekontrakt vil normalt ha foretatt en fordeling av risiko basert på kommersielle forhold. Ved å søke å balansere risikoen i ettertid gjennom lemping av de enkelte avtalevilkår, vil man motvirke den totale balansen i avtaleforholdet. Det er følgelig ikke aktuelt å foreta lemping etter avtalelovens § 36 på entrepriserettens område.

Det har blitt anført at læren om bristende forutsetninger ble inkludert i avtl. § 36, og derfor ikke lenger er et selvstendig rettsgrunnlag for lemping av avtaler. I Rt. 1988 s. 766 gir imidlertid Høyesteretts Kjæremålsutvalg uttrykk for at de oppfatter læren om bristende forutsetninger som et selvstendig rettsgrunnlag. Dette synes forsterkes gjennom Høyesteretts behandling av bristende forutsetninger og avtl. § 36 som selvstendige rettsgrunnlag i Rt. 1993 s. 509. Flertallet i Rt. 1999 s. 922, Salhusbrodommen, la til grunn at læren om bristende forutsetninger kan begrense en entreprenørs risiko i entrepriseforhold.²⁸ De valgte å basere sin avgjørelse på en anvendelse av forutsetningslæren, i stedet for avtl. § 36. Læren kan dermed fremdeles utgjøre et selvstendig grunnlag for revisjon av kontraktsplikter.²⁹

Etter systemet i NTK 07, gir en endringsordre leverandøren krav på justering av framdriftsplan for å kompensere for virkninger av den hendelse som er bakgrunnen for endringsordren. For at leverandøren skal ha krav på endringsordre, må det derfor følge av kontrakten at bestiller har risikoen for de relevante bristende forutsetninger. Tilsvarende vil leverandøren etter NS 8405 ha krav på justering av framdriftsplan dersom behovet for dette forårsakes av forhold som bestiller har risikoen for, jf. pkt. 24.1 c) og 25.2 c)

NTK 07 og NS 8405 inneholder bestemmelser om justering av framdriftsplanen for enkelte tilfeller av forutsetningssvikt. Dette gjelder blant annet reglene om Force Majeure, og justering som følge av lovendring eller bestillers kontraktsbrudd. Disse tilfellene av bristende forutsetninger skal etter ordlyden behandles etter endringsreglene. Kontraktenes bestemmelser regulerer imidlertid ikke justering av kontraktsvilkårene som følge av generell forutsetningssvikt. Dersom endringsreglene ikke kommer til anvendelse i disse tilfellene, vil forutsetningssvikt kunne anses som et selvstendig grunnlag for justering av

²⁷ Jf. bla. Rt 1988 s. 295.

²⁸ Jf dommens side 931.

²⁹ Jf. Barbo s. 325.

kontraktvilkårene. En manglende regulering av dette kan tyde på at partene er ment å falle tilbake på de alminnelige regler om bristende forutsetninger i disse tilfellene.

Dersom bestiller instruerer leverandøren om å utføre et arbeid som leverandøren ikke anser som en del av sine plikter etter kontrakten, kan han kreve endringsordre, jf NTK 07 art. 16 og NS 8405 pkt. 23.2. Dette vil gjelde tilsvarende for de tilfeller hvor leverandørens oppfattelse bygger på at plikten er falt bort grunnet bristende forutsetninger. Det vil gi liten mening at leverandøren kan kreve VO i tilfellene hvor bestiller instruerer, men ikke i de tilfeller hvor han ikke instruerer. Leverandøren kan ved å pretendere at bestiller har instruert, også fremme VOR, og slik tvinge bestiller til å ta standpunkt til forholdet.³⁰ Ut fra hensynet til sammenheng i reglene, må derfor endringsreglens anvendelsesområde utvides til også å omfatte forutsetningssvikt.

Ved at endringsreglene anses å omfatte forutsetningssvikt, vil alle de formelle kravene som stilles i NTK 07 art. 12-16 og NS 8405 kapittel IV også gjelde for krav som bygger på bristende forutsetninger. Følgelig vil leverandøren måtte forholde seg til de preklusive frister i NTK 07 art. 16 og art. 13.4, eventuelt NS 8405 pkt. 24.4 for å ha sitt krav om fristforlengelse i behold.

I engelsk rett har man ikke noe motstykke til de norske regler om bristende forutsetninger. Reglene om "frustration of contract" kan i enkelte tilfeller endre partenes forpliktelser etter avtalen, men det kreves da at det har inntrådt en hendelse som gjør kontraktsoppfyllelse tilnærmet umulig. Eksempelvis vil en part kunne bli fritatt fra sin forpliktelse knyttet til å levere kontraktsgjensstanden, dersom denne er blitt ødelagt. Dersom en part hindres fra å oppfylle fordi han er død eller alvorlig syk, vil også reglene om "frustration" fritta ham fra forpliktelsen.

Reglene om frustration vil i noen tilfeller kunne fritta en part fra hans kontraktsforpliktelser selv om det ikke har blitt umulig å oppfylle disse. Det kreves da at en uforutsett hendelse underminerer en av partenes hovedformål med avtalen, samt at begge partene var kjent med dette formålet ved kontraktsinngåelse. De strenge reglene henger sammen med fokuset på forutberegnelighet i engelsk kontraktsrett, som medfører at rimelighetshensyn får mindre spillerom.

"Frustration" medfører at partenes forpliktelser faller helt bort.³¹ I og med at det vanligvis vil være umulig å oppfylle, vil det være meningsløst å justere avtalen for å kompensere for hendelsen som har inntrådt. Fristutsettelse eller økt vederlag vil ikke kunne kompensere for leverandørens vansker knyttet til å oppfylle sine forpliktelser i slike situasjoner.

"Frustration of contract" kan følgelig ikke anføres som grunnlag for å kreve fristforlengelse eller vederlagsjustering. Det kreves derfor ikke at den part som er påvirket av hendelsen varsler sin motpart om dette. Tilfeller som omfattes av reglene om "Frustration" faller dermed utenfor virkeområdet til varslingsregelen i Silver Book Sub-Clause 20.1.

4.6 Sammenfatning

Selv om NTK 07 art. 12-16 framstår slik at de kun har anvendelse i de tilfeller hvor bestiller ønsker gjennomført en endring, framgår det av kontrakten som helhet at reglene har et bredere

³⁰ Jf. Kaasen 1994 s. 287.

³¹ Se bl. a. Paal Wilson & Co AS v Partenreederei Hannah Blumenthal [1983] 1 All ER 34

virkefelt. I alle situasjoner hvor leverandøren vil kreve justering av framdriftsplanen, må han gå veien om endringsreglene.³² Dette gjelder uavhengig av hva som er grunnlaget for forsinkelsen, og det er en VO som gir grunnlag for leverandørens eventuelle krav. I alle disse situasjonene må leverandøren forholde seg til art. 13.4 dersom det oppstår framdriftskonsekvenser som ikke var synlige da VO ble utstedet. Bestemmelsens virkefelt vil dermed strekke seg utover de tradisjonelle endringssituasjoner.

Tilsvarende vil endringsreglene i NS 8405 få anvendelse også i andre situasjoner enn for de tradisjonelle endringer. Dersom leverandøren anser seg berettiget til fristforlengelse, enten som følge av en endringsordre eller bestillers manglende medvirkning, må han varsle bestiller om sitt krav. I alle tilfellene hvor leverandøren vil oppnå fristforlengelse, vil den preklusive fristen i pkt. 24.4. følgelig få anvendelse.

Etter Silver Book har leverandøren, dersom kontraktsarbeidet blir forsinket som følge av endringer eller bestillers forhold, krav på fristforlengelse jf. Sub-Clause 8.4. Tilsvarende krav har han dersom det følger av kontraktens øvrige bestemmelser. I alle tilfelle må leverandøren, for å ha sitt krav i behold, fremme det innen fristen som stilles opp i Sub-Clause 20.1.³³ En slik regel medfører at bestilleren tidlig får et innblikk i hvor lang tid leverandøren anser seg berettiget til å bruke i forbindelse med oppfylling av sine kontraktsplikter.

Fordelen ved å ha et slikt enhetlig endringssystem som vi finner i blant annet NTK 07 er at leverandøren kun får ett regelsett å forholde seg til. I NS 3430 ble merutgifter og endringer behandlet etter ulike regler, noe som medførte at reglene kunne oppfattes som vanskelig tilgjengelige, samt at systemet syntes vanskelig å praktisere.³⁴ Ved at de samme reglene, varslingsfristene og formkravene gjelder for alle situasjoner der leverandøren ønsker økt vederlag eller fristforlengelse, begrenses kontraktsadministrasjonen betydelig.

Et enhetlig system kan imidlertid også medføre vanskeligheter, eksempelvis for leverandører som ikke er kjent med systemet. Ut fra kapittelinnstillingen og bestemmelsenes overskrifter i NTK 07, kan det være vanskelig å oppfatte at endringskapittelet får anvendelse også utenfor endringstilfellene.

Endringsreglene i NS 8405 er imidlertid strukturert noe annerledes. Dette kan trolig ses i sammenheng med at de tidligere standardene behandlet varsling om henholdsvis endringer og bestillers mislighold etter ulike regelsett. Pkt. 22 og 23 gjelder for de tradisjonelle endringer, og viser til bestemmelsene om fristforlengelse og vederlagsjustering. De sistnevnte bestemmelsene gjelder også for bestillers mislighold. For en uinnvidd part kan dette systemet være enklere å forholde seg til.

Endringsreglenes struktur i Silver Book minner om den i NS 8405. Her finner vi endringsreglene i Clause 13, mens det er Sub-Clause 8.4 som gir rett på kompensasjon for framdriftskonsekvenser utover det som følger av endringsinstruksjonen. Fristreglene for å kreve slik kompensasjon finner vi i Sub-Clause 20.1. I Silver Book er endringsreglene en av flere veier som leder mot fristforlengelse, mens en leverandør som ønsker justering av framdriftsplanen etter NTK 07 uansett må innom endringsreglene.

³² Se Kaasen 2006, s. 269 følgende.

³³ Jf. Sub-Clause 8.4.

³⁴ Jf. Kolrud s. 301.

5. PREKLUSIVITET

At en frist gis preklusiv virkning innebærer at man taper sin innsigelse dersom man ikke fremmer den innen fristen. Dersom leverandørens frist for å kreve fristforlengelse som følge av en endring tillegges preklusiv virkning, medfører det at leverandøren på et tidlig tidspunkt må ta stilling til sin rettslige posisjon.

Det vil ofte være leverandøren som har de beste forutsetninger både for å oppdage forstyrrende hendelser og for å vurdere om en hendelse vil medføre konsekvenser for framdriftsplanen i en EPC-kontrakt. Bestilleren kan ønske å foreta handlinger for å begrense endringens virkning på det opprinnelige kontraktsarbeid, eksempelvis ved å instruere leverandøren om å forsere arbeidet. For at bestiller skal ha mulighet til å begrense virkningene av en endring, er det nødvendig at han får kunnskap om de aktuelle endringene så tidlig som mulig. Ved at leverandørens krav må fremmes innen en bestemt frist, vil bestiller på et tidligere tidspunkt få oversikt over de totale forsinkelser han må tåle og de totale tilleggskostnader han er ansvarlig for. Han vil dermed være i bedre posisjon til å forutberegne sin rettsstilling.

Preklusive varslingsfrister bidrar også til at endringskonsekvensene blir dokumentert på et tidlig stadium i prosessen. Dette gjør det enklere å sikre bevis, og partene unngår et stort og innviklet sluttoppgjør.

Store leverandører vil ofte ha egne ansatte som har ansvar for slik kontraktsadministrasjon. For disse selskapene vil det ofte ikke være noen vanskeligheter knyttet til det å varsle om framdriftsvirkninger innen en preklusiv frist med en tilsvarende varighet som vi finner i NTK 07 og Silver Book. For de mindre leverandørene vil dette imidlertid kunne utgjøre en større utfordring. For utrent personell vil det ofte være vanskelig å forutse om en aktuell hendelse vil få følger for framdriftsplanen eller ikke.

Det er kun bestiller som nyter godt av en slik preklusjonsfrist. Preklusjonen innebærer at leverandøren blir nektet å fremme et krav som uten tvil ville ha ført fram. En slik regel kan derfor virke unødvendig hard for leverandøren.

Dersom det prekluderte kravet er et krav om fristforlengelse, vil følgene bli at leverandøren er pliktig til å fullføre arbeidet innefor den opprinnelige framdriftsplan uavhengig av om det har oppstått en hendelse som ville berettiget et slikt krav. Leverandøren må overholde sine opprinnelige kontraktsplikter, og dersom han ikke er i stand til å fullføre arbeidet innen fristen, vil han bli ansvarlig for kontraktsbrudd jf NTK 07 art. 24. Etter Silver Book blir følgene av forsinket levering at leverandøren blir erstatningsansvarlig for "liquidated damages" som følge av sin manglende kontraktsoppfyllelse.³⁵ Kontraktsbestemmelser som pålegger leverandøren dagmulktansvar dersom han ikke oppfylder innen fristen, er vanlig i kontrakter som følger NTK 07 og NS 8405. Et slikt ansvar, som overstiger det reelle tap bestiller har hatt som følge av bruddet, vil ikke bli ansett gyldig under engelsk rett.

³⁵ Jf. bl.a. "Time And Money: Time Bar Clauses", Nicholas Gould s. 14.

6. ER VARSLINGSFRISTENE FOR KRAV OM FRISTFORLENGELSE PREKLUSIVE?

6.1 Utgangspunktet – bestemmelsenes ordlyd

Dersom framdriftsvirkningene av en endring ikke lar seg fastslå i en endringsordre, plikter leverandøren, i samsvar med art. 13.4, å fremme samlet krav om framdriftsvirkningene som har oppstått. Kravet skal fremmes en måned etter utløpet av hver tremåneders periode regnet fra avtaletidspunktet, og skal inneholde samtlige framdriftsvirkninger av de endringer som har blitt gjennomført i løpet av perioden. Følgelig kan det maksimalt gå fire måneder fra endringen ble instruert til de samlede framdriftsvirkninger er fastlagt.

Det slås fast i tredje ledd at det ikke etter utløpet av fristen kan gjøres gjeldende at de omhandlede endringene har fått andre framdriftskonsekvenser enn de som er tatt med i kravet. Varslingsfristen er følgelig gitt preklusiv virkning.

Dersom en leverandør vil påberope seg fristforlengelse etter NS 8405, må han varsle sin motpart om dette uten ugrunnet opphold, jf. pkt. 24.4. Unnlater han å overholde varslingsfristen, prekluderes hans krav. Denne bestemmelsen stiller kun krav til at leverandøren skal oversende et nøytralt varsel. Når det foreligger grunnlag for å beregne kravet, plikter leverandøren å gjøre dette uten ugrunnet opphold, jf. pkt. 24.6. En leverandør som ikke overholder varslingsfristen, får kun krav på den fristforlengelse som bestiller måtte forstå at den tidligere varslede hendelse måtte medføre.

Silver Book Clause 20 angir framgangsmåten leverandøren må følge dersom han vil kreve fristforlengelse etter Sub-Clause 13.3 eller en annen av kontraktens bestemmelser. Sub-Clause 20.1 første ledd slår fast at leverandøren må varsle bestilleren dersom han anser seg berettiget til slik kompensasjon. Varselet skal beskrive hendelsen som gir grunnlag for kravet. Utover dette stilles det ikke innholdsmessige krav til varselet. Det er ikke nødvendig at leverandøren angir hvor lang fristforlengelse han vil kreve.³⁶ Leverandøren plikter å avgi varselet så snart som mulig, og ikke senere enn 28 dager etter at han ble klar over, eller burde blitt klar over, hendelsen som ga grunnlag for kravet. I de tidligere FIDIC-kontraktene gjaldt denne regelen kun for tilleggsvederlag, i de nye utgavene fra 1999 ble også krav om fristforlengelse inkludert.

Det følger videre av Sub-Clause 20.1 andre ledd at leverandøren mister retten til fristforlengelse dersom han ikke varsler innen fristen. Ut fra ordlyden går det tydelig fram at fristen er ment å være preklusiv. For å fastlegge innholdet i denne bestemmelsen er det imidlertid nødvendig å vurdere den i lys av engelsk bakgrunnsrett.

Utgangspunktet i engelsk kontraktsrett er at tidsfrister kun er veiledende og ikke obligatoriske. Dette følger blant annet av *Tenloc v Errill Properties* (1987) 39 BLR 30, CA, C Croom Johnson LJ.³⁷ For at fristen skal anses for å ha preklusiv virkning, må dette klart framgå av kontrakten, samtidig som den aktuelle fristen må være konkret angitt. I clause. 20.1 første ledd er det stilt opp en konkret angitt frist, og det framgår tydelig av bestemmelsen at den er ment å være preklusiv.³⁸ Kravene som stilles i dommen må derfor anses for å være oppfylt.

³⁶ Jf. "Contractors Claims Under The FIDIC Contracts", Christopher R Seppala pkt. III A 1.

³⁷ Se også "Time And Money: Time Bar Clauses", Nicholas Gould side 5.

³⁸ Jf. *Bremer HandelsgesellschaftmbH v. Vanden Avenue Izegem PVBA* (1978) 2 Lloyd's Rep 109, HL.

Det følger av Sub-Clause 20.1 tredje ledd at leverandøren også skal sende bestiller eventuelle andre varsel som følger av kontraktens bestemmelser. Innen 42 dager etter at leverandøren ble, eller burde blitt, klar over hendelsen som la grunnlag for kravet, skal han fremme et detaljert krav. Ut fra ordlyden plikter leverandøren å overholde denne tidsfristen, men manglende varsel innen fristen medfører ikke at kravet prekluderes. Det følger imidlertid av niende ledd at dersom fristene oversittes, skal eventuelle følger for sakens opplysning tas med i vurderingen av hvor lang fristforlengelse som skal tilkjennes. Dersom manglende varsel medfører at en unngåelig forsinkelse likevel ikke blir unngått, vil leverandøren ikke nødvendigvis få utsatt fristen for å kompensere for denne forsinkelsen. Det faktum at det ikke er knyttet preklusiv virkning til disse fristene tyder på at det FIDIC ikke anså disse varslene som like viktige som varselet etter første ledd.³⁹ Dette kan trolig begrunnes ut fra sammenhengen med første og andre ledd. Etter å ha fått innledende varsel om at en hendelse har inntrådt som vil kunne få konsekvenser for framdriften, har bestilleren fått mulighet til å forta handlinger for å begrense forsinkelsen. Eventuelle ytterligere forsinkelser som følge av manglende videre varsling, vil ikke påføre bestiller tap, da leverandøren ikke vil kunne kreve kompensasjon for disse.

6.2 Når starter preklusjonsfristene å løpe?

Det følger av Silver Book Sub-Clause 20.1 første ledd at leverandøren må varsle om sitt krav innen 28 dager etter at han "became aware, or should have become aware, of the event or circumstance" som la grunnlaget for kravet. Ordlyden pålegger leverandøren en aktsomhetsplikt. Det kreves ikke positiv kunnskap hos leverandøren, kun at han burde ha visst om hendelsen. Aktsomhetskravet er objektivt, slik at det avgjørende tidspunkt for fristens begynnelse er når en profesjonell leverandør ville ha fått kunnskap om den hendelsen som kravet baseres på.

Det framgår ikke av ordlyden i NS 8405 pkt. 24.4 når preklusjonsfristen starter å løpe. I og med at pkt. 24.6 pålegger leverandøren plikt til å spesifisere sitt krav, er det ikke nødvendig at kravets størrelse kan beregnes for at fristen etter pkt. 24.4 skal begynne å løpe. Det naturlige utgangspunkt for fristen vil derfor være det tidspunktet når leverandøren oppdager at en forsinkelse har inntrådt eller vil inntre. Det kan her spørres om leverandøren pålegges en aktsomhetsplikt tilsvarende den i Silver Book, slik at fristen begynner å løpe i det han burde forstått at en slik forsinkelse ville oppstå.

I en nylig avsagt dom, HR-2009-375-A, behandlet Høyesterett spørsmålet om et krav om dekning av merutgifter i et entrepriserforhold var falt bort som følge av for sent varsel. Partene hadde avtalt at NS 3431, med enkelte endringer, skulle gjelde i forholdet mellom dem. Høyesterett la til grunn at leverandøren pliktet å varsle "uten ugrunnet opphold" i samsvar med pkt. 8.5.

Retten slo fast at fristen, på samme måte som den tilsvarende fristen i pkt. 22.5, først begynte å løpe når leverandøren ble "klar over" at det hadde eller ville oppstå forhold som ville innebære merutgifter.⁴⁰ Det kreves her, i motsetning til etter Silver Book Sub-Clause 20.1, positiv kunnskap om hendelsen som begrunner kravet. Det er ikke tilstrekkelig at leverandøren burde ha visst om hendelsen.

³⁹ Jf. Christopher R. Seppala, "Contractor's Claims Under The FIDIC Contracts (1999 Edition)", punkt III A (2).

⁴⁰ Se dommens avsnitt 46.

Det er videre en forutsetning for at fristen skal begynne å løpe at leverandøren har blitt klar over de faktiske forhold som gjør at bestiller er ansvarlig for den hendelsen som har oppstått. Høyesterett uttaler at leverandøren må ha hatt tid til å vurdere ansvarsforholdene før fristen starter å løpe.⁴¹

Høyesteretts uttalelser gjelder ikke direkte for NS 8405. Uttalelsene er imidlertid av generell karakter, og da ordlyden i NS 8405 tilsvarer den i NS 3431, er det rimelig å gå ut fra at uttalelsene vil få anvendelse også her.

Etter NTK 07 art. 13.4 skal analysen inneholde ”samtlige virkninger av Endringer i Arbeidet foreskrevet i vedkommende tremåneders periode”. Følgelig vil alle framdriftsvirkninger av de endringsordrene som utstedes innenfor perioden måtte omfattes, og analysen skal framsettes senest en måned etter utløpet av perioden. Art. 13.4 omhandler ikke varsling av hendelser som kan få framdriftsvirkninger, men konstatering av selve virkningene. De virkninger av endringen som ikke omfattes av analysen, kan leverandøren ikke kreve kompensasjon for, uavhengig av om virkningene ikke var synlige for ham før utløpet av fristen. Det blir følgelig her ikke noe spørsmål om det kreves faktisk kunnskap, eller om bestemmelsen stiller opp en aktsomhetsnorm. Alle krav knyttet til en hendelse må fremmes innen en måned etter utløpet av perioden hvor hendelsen faktisk oppsto, uavhengig av når leverandøren fikk kunnskap om hendelsen. Dette bidrar til å gi preklusjonsfristen i NTK 07 art. 13. 4 strengere virkning overfor leverandøren enn den tilsvarende regel i NS 8405.

6.3 Unntak fra preklusjonsvirkning etter NTK 07 og NS 8405

En kontraktspart står etter norsk rett fritt til ikke å påberope seg sine rettighetsposisjoner.⁴² Eksempelvis kan en selger unnlate å påberope seg at en reklamasjonsfrist har løpt ut.⁴³ På samme måte kan bestilleren gi avkall på retten til å påberope seg at leverandørens krav er fremmet for sent, og følgelig gi avkall på retten til preklusjon av kravet.

En tilsvarende rett til å gi avkall på sin rett til å kreve preklusjon følger eksplisitt av NTK 07 art. 16.1 fjerde ledd. Dersom leverandøren fremmer krav om VO etter utløpet av den preklusive fristen i art. 16.1 andre ledd, kan bestilleren likevel velge å behandle kravet, og følgelig gi avkall på retten til å påberope seg at kravet er prekludert.

Det følger ikke av NTK 07 art. 13.4 at bestilleren må påberope seg preklusjonsregelen for at preklusjon skal inntreffe. Leverandørens krav prekluderes automatisk dersom det ikke er fremmet i det fristen løper ut.⁴⁴ En ren passivitet fra bestillerens side vil følgelig ikke være tilstrekkelig til å fastslå at han gir avkall på retten til å påberope seg preklusjon.

Dette utgangspunktet forsterkes i de tilfeller hvor den preklusive fristen er av konkret varighet. Dersom fristen er skjønsmessig, kan det foreligge ulike oppfatninger av hvor lang reaksjonstid leverandøren må tilgodeses. Leverandøren kan følgelig sende et endringsordrekrav og være av den oppfatning at han har fremmet kravet innen preklusjonsfristen. Dersom bestiller mener at kravet er fremmet for sent, tilsier lojalitetsbetraktninger at han må varsle leverandøren om dette. Slik situasjonen er etter NTK 07 art. 13.4, bør det være klart for begge parter når fristen løper ut. Da vil ikke hensynet til

⁴¹ Se avsnitt 47.

⁴² Jf. Barbo s. 229.

⁴³ Jf. Barbo s. 229 og Rt. 1984 s. 962.

⁴⁴ Jf. Barbo s. 229.

leverandøren på samme måte tale for at bestiller aktivt bør varsle om at han anser fristen utløpt.

Endringsordrereglene i NTK 07 stiller tydelige krav til partenes handlinger. Det angis en særlig prosedyre som leder fram til at det blir utstedt en endringsordre. Det stilles formelle vilkår til partenes varsler og krav, og disse må fremmes innen preklusive frister. Regelsettet bidrar til å sikre forutberegnelighet og notoritet, og til å identifisere uenigheter mellom partene på et tidlig tidspunkt. Man kan imidlertid finne flere eksempler på at partene i en kontrakt nedprioriterer etterlevelsen av disse pliktene til fordel for utførelsen av de fysiske arbeidsoppgaver. Dette vil kanskje i særlig grad gjelde mindre aktører, som ikke har et like utviklet administrativt apparat, og parter som må forholde seg til et strengt tidspress. Dersom partene gjennom vedvarende praksis tydeliggjør at de ikke vektlegger etterlevelse av disse reglene, kan dette medføre at fristenes preklusive virkning anses fraveket.⁴⁵

I en ekspertavgjørelse av 7. august 1995⁴⁶ ble det i vurderingen av om fristen for å fremme endringsordrekraav var utløpt, tatt hensyn til at partene ”prioriterte fremdrift foran papirarbeid”. Det ble antatt at dette kunne ha betydning for fristens lengde, men i denne saken var det gått så lang tid at kravet uansett måtte anses prekludert.

Et lignende synspunkt ble lagt til grunn i ekspertavgjørelsen av 6. august 1993.⁴⁷ Uenigheten gjaldt spørsmålet om leverandøren var forpliktet til å betale sin underleverandør for kostnadene i forbindelse med at avtalt monteringssted ble flyttet. Det avgjørende spørsmål var følgelig om flyttingen var pålagt fra leverandørens side, og følgelig var å anse som en endring. Det var ikke utstedet endringsordre for flyttingen.

Eksperten uttalte at partene under arbeidet i svært liten grad hadde formalisert sitt mellomværende. Da leverandøren hadde en svært aktiv rolle under flyttingen, og ikke ga uttrykk for at han mente å stå økonomisk uansvarlig for denne, måtte hans samlede atferd likestilles med en endringsordre.

Ingen av disse avgjørelsene er av direkte relevans for spørsmålet om preklusjon etter art 13.4, men er egnet til å illustrere at partene gjennom sin atferd kan sette til side de formelle kravene som endringsreglene stiller opp. En ekspertavgjørelse av 9. april 1996 (Hitec Dreco mot A/S Norske Shell)⁴⁸ bygger videre opp under dette synspunktet. Eksperten kom her til at partene gjennom sin praksis hadde fraveket de formelle kravene til innhold i et endringsordrekraav. Samtidig ble det slått fast at bestiller når som helst kunne gjeninnføre kontraktens krav, forutsatt at leverandøren ble gitt tydelig og rimelig varsel om dette.

I vurderingen av om bestiller skal anses å ha frafalt preklusjonsinnsigelsen gjennom konkludent atferd, vil ulike momenter spille inn. Innledningsvis må det avklares om det overhodet foreligger en atferd som kunne gi leverandøren grunn til å tro at bestiller nedprioriterte de kontraktsmessige fristene. Her må også hensynene bak regelen tas med i betraktningen, i særlig grad hensynet til partenes forutberegnelighet.

Som tidligere nevnt skal det nok mer til for å anse bestiller for å ha gitt avkall på retten til å påberope seg preklusjon ved konkludent atferd der fristen er absolutt. Likevel kan bestiller bli

⁴⁵ Se Barbo s. 233.

⁴⁶ Se Petrius 1997 s. 89 (1995).

⁴⁷ Se Petrius 1995 s. 119 (1993).

⁴⁸ Gjengitt i Petrius 1997 s. 101 (1996).

ansett for å ha gjort dette dersom han gjentatte ganger velger å kompensere leverandøren for framdriftsvirkninger som det ikke er fremmet krav om innen fristen i NTK 07 art. 13.4.

Tiden som har gått siden fristens utløp er også av betydning. Selv om bestiller har synliggjort at han nedprioriterer overholdelse av kontraktens frister, til fordel for hurtig fullføring av arbeidet, vil ikke leverandørens frist utsettes på ubestemt tid. Dersom det går for lang tid, vil kravet i alle tilfeller anses prekludert. Dersom leverandøren har varslet bestilleren om at framdriftsvirkninger vil kunne oppstå, vil man lettere akseptere at fristen oversittes. Dette kan begrunnes ut fra at hensynet til bestillers forutberegnelighet allerede i noen grad er ivaretatt.

Gjennom rettspraksis har Høyesterett utviklet læren om at en part mister retten til å påberope seg at det er varslet for sent, dersom han innlater seg på realitetsdrøftelser. Et eksempel på at dette blir lagt til grunn, er Rt. 1910 s. 790 hvor Høyesterett uttalte at det måtte være avgjørende at selger i sitt svar på reklamasjonen ikke ”gav antydning om, at han fandt [reklamasjonen] for sent fremkommet eller for øvrig mangelfuld”.⁴⁹

Læren ble kun ansett for å gjelde der selgeren hadde innledet realitetsdrøftelser uten å ta forbehold for det tilfelle at varselet var kommet fram for sent. Det har blitt rettet noe kritikk mot læren gjennom årene, og Høyesterett har også vist tendenser til å søke å begrense dens anvendelse.⁵⁰

I Mesterhusdommen⁵¹ begrenset Høyesterett lærens anvendelighet ytterligere, ved å slå fast at det ikke forelå noen automatikk i at realitetsforhandlinger medførte at man mistet retten til å påberope seg at en reklamasjon var kommet for sent fram. Vurderingen av om parten hadde mistet denne retten, måtte bero på en ”samlet vurdering av partenes forhandlinger og forhold for øvrig”. Det avgjørende var om den part som hadde varslet for sent hadde grunn til å oppfatte realitetsdrøftelsene som et løfte om at preklusjon ikke ville bli påberopt.

Høyesterett utvidet i dommen også lærens virkeområde til å gjelde absolutte reklamasjonsfrister. Fristen i NTK 07 art. 13.4 er absolutt, da den ikke inneholder noen elementer av skjønn. Dommen gjelder ikke kjøp, og rettens uttalelser er av generell art, noe som medfører at lærens anvendelse strekker seg utover kjøpsrettens område. I Peconorsaken⁵² ble Phillips ansett for å ha mistet retten til å påberope seg at Peconors VOR var fremmet for sent, fordi partene hadde inngitt seg på realitetsforhandlinger. Også på offshorekontraktens område vil læren kunne få anvendelse, selv om dommen ikke konkret retter seg mot preklusjon etter NTK 07 art. 13.4.

Ved avgjørelsen av om bestillers rett til å påberope seg preklusjon av leverandørens krav etter NTK 07 art. 13.4 har falt bort, må man foreta en vurdering av partenes forståelse til enhver tid. Det avgjørende momentet er om bestiller gjennom forhandlingene har gitt sin leverandør grunn til å tro at han ikke vil kreve preklusjon. Dersom så er tilfelle, vil han være bundet av det løftet slik oppførsel må anses for å utgjøre.

NS 8405 pkt. 8 tredje ledd pålegger hver av partene å varsle ”uten ugrunnet opphold” dersom han mener at motparten har varslet eller svart for sent. Bestiller plikter følgelig å varsle leverandøren dersom han anser leverandørens krav om fristforlengelse eller vederlagsjustering

⁴⁹ Se Barbo s. 236.

⁵⁰ Jf. Barbo s. 237 jf Rt. 1961 s. 27.

⁵¹ Rt. 1984 s. 962.

⁵² Voldgiftsdom 26. januar 1993.

for å være innkommet etter fristens utløp. Unnlater bestiller å varsle om dette, skal leverandørens varsel anses for å ha kommet innen fristen. I spørsmålet om preklusjon etter NS 8405 blir det dermed ikke aktuelt å vurdere om bestiller har gitt avkall på retten til å påberope seg preklusjon ved konkludent atferd eller realitetsforhandlinger. Dersom bestiller ikke varsler leverandøren uten ugrunnet opphold etter at leverandøren har varslet om at vil kreve kompensasjon, skal leverandørens varsel anses innkommet innen fristens utløp. Følgelig vil preklusjon av leverandørens krav være avskåret dersom bestiller ikke overholder sin varslingsplikt etter pkt. 8 tredje ledd.

6.4 Unntak fra preklusjonsvirkning etter Silver Book Sub-Clause 20.1

I enkelte tilfeller vil en dommer unnlate å tolke en frist som preklusiv, på tross av at det framgår tydelig av kontrakten at den er ment å være det. Et eksempel på dette er Koch Hightex GmbH v New Millennium Experience Company Ltd (1999), hvor det ble ansett for "commercial nonsense" å anse en frist som preklusiv, selv om den etter bestemmelsens ordlyd tydelig skulle være det.⁵³ Retten var ikke overbevist om at partene hadde ment at fristen skulle ha prekluderende virkning. En slik konklusjon vil kunne bli resultatet i saker hvor bestilleren frivillig har frasagt seg retten til påberope seg preklusjon av noen av leverandørens krav, men ikke andre.

Det kan videre tenkes at "The Prevention principle" medfører at preklusjonsfristen ikke kan gjelde. Prinsippet har lang tradisjon innenfor Common Law⁵⁴, og innebærer at en part ikke skal kunne nyte godt av sin egen feilhandling. Dersom bestilleren eksempelvis hindrer sin leverandør fra å fullføre arbeidet innenfor den angitte tidsfrist, vil han ikke kunne kreve erstatning som følge av forsinkelsen.⁵⁵ Anvendelse av prinsippet medfører at tiden blir "at large". Dette innebærer at den opprinnelige tidsfrist ikke lenger er bindende, og arbeidet skal fullføres innen rimelig tid.⁵⁶ Dette er grunnen til at bestemmelser om fristforlengelse tas inn i kontrakter som er underlagt engelsk bakgrunnsrett. Ved å gi fristforlengelse får man en ny frist som leverandøren må forholde seg til. Dersom han ikke fullfører innen denne fristen, vil dette være uavhengig av bestillers forhold, og bestiller vil kunne kreve erstatning uten å bli hindret av "the prevention principle".

En endring som medfører at leverandøren ikke klarer å fullføre arbeidet innen tidsfristen, vil som utgangspunkt gi ham krav på fristforlengelse, jf. clause 13. Dersom leverandøren vil kreve slik fristforlengelse, må han etter Sub-Clause 20.1 varsle bestilleren om dette så snart som mulig og senest innen 28 dager. Unnlater han å varsle innen fristen, vil hans krav om fristforlengelse etter ordlyden bli prekludert. Da det er bestilleren som har instruert endringen som medførte forsinkelsen, tilsier "the prevention principle" at bestilleren ikke kan kreve erstattet sitt tap som følge av at leverandøren ikke oppfyller innen den opprinnelige fristen.⁵⁷ Samtidig trekker ordlyden i Sub-Clause 20.1 andre ledd tydelig i retning av at leverandøren skal være ansvarlig for dette tapet. Det vil her oppstå en konflikt mellom ordlyden i Sub-Clause 20.1 og det grunnleggende prinsippet om at man ikke skal nyte godt av egne feil.

⁵³ Se Hamish Lal, "The rise and rise of time-bar clauses".

⁵⁴ Kommer til uttrykk i rettspraksis og teori allerede på første halvdel av 1800-tallet, se Holme v. Guppy (1838) 3 M & W 387.

⁵⁵ Jf. Geoff Brewer, "Prevention Principle", publisert på <http://www.brewerconsulting.co.uk>.

⁵⁶ Se Crispin Winsor, "Shutting Pandora's Box – The Prevention Principle after Multiplex v. Honeywell".

⁵⁷ Se bla. Trollope & Colls Ltd v. North West Metropolitan Regional Hospital Board (1973) 1 WLR 601, HL.

I "Multiplex v Honeywell"⁵⁸ behandlet en engelsk domstol konflikten mellom "the prevention principle" og preklusive varslingsfrister for fristforlengelse. Det uttales her at også handlinger som er fullt legitime under en kontrakt kan karakteriseres som en "prevention", forutsatt at handlingen medfører forsinkelse utover tidsfristen.⁵⁹ Følgelig vil også ordinære framdriftsendringer som følge av en VO kunne omfattes av prinsippets virkeområde.

Videre uttales det at bestillers preventive handling ikke vil "set time at large", dersom kontrakten gir rett til fristforlengelse dersom den aktuelle handling utføres. Dette innebærer at leverandøren må forholde seg til fristforlengelsen, dersom kontrakten åpner for dette, og at bestiller kan kreve erstatning dersom den utvidede frist ikke overholdes.

Retten kritiserer tidligere dommer som har latt "the prevention principle" gå foran fristregler med preklusjonsvirkning. Bakgrunnen for denne kritikken er at formålet med preklusive varslingsfrister faller helt bort dersom prinsippet får forrang. I og med at "Multiplex v Honeywell" omhandler en konkret kontraktsbestemmelse, vil dommens prejudikatsvirkning være noe begrenset. Uttalelsen om formålsbetraktninger er imidlertid generell, og vil dermed ha bredere virkefelt.⁶⁰

Man kan løse konflikten mellom "the prevention principle" og preklusive varslingsfrister på to måter.⁶¹ For det første kan det hevdes at prinsippet er deklarasjonsregulert, og at klare avtalebestemmelser dermed vil utelukke dets anvendelse. Eventuelt kan man anse prinsippet uanvendelig, fordi forsinkelsen ikke skyldes bestilleren.

I en rekke dommer har House of Lords antatt at "the prevention principle" er et deklarasjonsregulert prinsipp. Et eksempel på dette finner vi på side 595 i "Alghussein Establishment v Eton College".⁶² Dette er senere fulgt opp i bla. "Micklefield v SAC Technology"⁶³, hvor det utdypes med at en tilstrekkelig klar kontraktsbestemmelse vil medføre at prinsippet ikke vil få anvendelse.

Varslingsregelen i Silver Book Sub-Clause 20.1 første og andre ledd er klar i sin utforming og vil dermed medføre at prinsippet ikke får anvendelse i avtaleforhold som er regulert av bestemmelsen.

For at "the prevention principle" skal komme til anvendelse, må bestiller være skyld i at leverandøren ikke kan fullføre sine kontraktsforpliktelse innen tidsfristen. Dersom bestiller utsteder en VO som får virkninger for framdriften, kan det hevdes at den direkte årsak til en evt. forsinket fullføring ikke er bestillers endringsinstruks, men leverandørens unnlattelse av å varsle innen fristen. Hadde han varslet, ville han fått fristforlengelse, og det foreligger dermed hindringsssammenheng mellom leverandørens handling og forsinkelsen. I slike saker vil det

⁵⁸ Multiplex Constructions (UK) Ltd. v Honeywell Control Systems Ltd (No.2)(2007) EWHC 447 (TCC), Jackson J.

⁵⁹ Jf. avsnitt 56.

⁶⁰ Jf. Crispin Winser, "Shutting Pandora's Box – The Prevention Principle after Multiplex v Honeywell", side 10-11.

⁶¹ Jf. Hamish Lal, "The rise and rise of time-bar clauses", punkt 4.2.2.

⁶² Alghussein Establishment v Eton College (1988) 1 WLR 587.

⁶³ Micklefield v SAC Technology (1990) 1 WLR 1002.

følgelig ikke bli noen konflikt mellom "the prevention principle" og regelen om varslingsfrist.⁶⁴

Det som framstår som en konflikt mellom en regel og en avtalebestemmelse, kan dermed løses på flere ulike måter. I engelsk kontraktsrett har avtalens ordlyd blitt tillagt en vesentlig rolle. Etter å ha konstatert at "the prevention principle" er av deklarasjonskarakter, bør dermed hovedvekten legges på den klare ordlyden i Silver Book Sub-Clause 20.1. Av denne følger at fristen er ment å være preklusiv, og anvendelse av prinsippet vil virke mot formålet bak et slikt avtalevilkår.

7. PRODUKTIVITETSTAP ("PLUNDER OG HEFT")

7.1 Hva er produktivitetstap?

Det følger av NS 8405 pkt. 25.3 andre ledd b) at leverandøren har rett til kompensasjon for økte utgifter på grunn av "nedsatt produktivitet eller forstyrrelser på annet arbeid" som er en følge av en endring eller et annet forhold som bestiller bærer risikoen for. Slike tap kalles ofte produktivitetstap eller "plunder og heft".

I tilnærmet alle byggeprosjekter vil det påløpe et produktivitetstap. Dersom leverandøren pålegges å forsere arbeidet, blir han eksempelvis tvunget til å hente inn ekstra arbeidskraft for å klare å fullføre innen den nye fristen. Likevel kan effekten av hver arbeidstime bli redusert, fordi antallet arbeidere på samme område blir større enn normalt, slik at noe tid går tapt i venting.⁶⁵ Det er sjelden tvilsomt å slå fast om et produktivitetstap vil oppstå som følge av en endring eller et annet forhold som bestiller bærer risikoen for. Det byr normalt på større vanskeligheter å fastsette tapets størrelse.

Leverandørens krav på kompensasjon for produktivitetstap, følger direkte av den generelle regelen om kontraktssummen skal justeres for leverandørens tap som følge av forhold bestiller bærer risikoen for. Selv om det er tale om forstyrrelser på annet arbeid, vil forstyrrelsen like fullt være en følge av leverandørens forhold. Leverandøren vil følgelig også ha krav på å få slike tap dekket etter de andre kontraktene, selv om de ikke inneholder noen spesifikk bestemmelse om dette.

Et endringsarbeids følger for andre arbeidsoperasjoner, kan også medføre ytterligere forsinkelser hos leverandøren. Dette åpner kontraktsstandardene opp for å kompensere gjennom reglene om fristforlengelse.

7.2 Varsel om produktivitetstap

Dersom leverandøren ønsker kompensasjon for framdriftskonsekvenser eller utgifter i forbindelse med forhold som bestiller bærer risikoen for, må han varsle bestiller om sitt krav. Varselet må fremmes innen fristene kontraktene stiller opp. De konkrete virkningene endringen vil ha for andre arbeidsoperasjoner, kan det imidlertid være vanskelig å fastslå på et tidlig stadium. Det kan dermed spørres om det er tilstrekkelig å varsle om hendelsen som har

⁶⁴ Jf. City Inns Ltd v Shepherd Construction Ltd (2003) ScotCS 146 (Inner House, Court of Session), og "The rise and rise of time-bar clauses", Hamish Lal, punkt 4.4.

⁶⁵ Marthinussen m. fl, s 369.

oppstått og at denne vil få konsekvenser for vederlagsjustering og framdriftsplan, og først varsle om de konkrete virkningene når de synliggjøres.

Det følger av NTK 07 art. 13.4 at framdriftsvirkninger av en endring, som det ikke er mulig å slå fast i den enkelte endringsordre, ”skal” spesifiseres i en samlet analyse. Analysen skal gjelde ”samtlige virkninger” for framdriften av de endringer som er foreskrevet i perioden analysen gjelder. Dette presiseres ytterligere ved at analysen skal være ”uttømmende”. Det følger av tredje ledd at leverandøren ikke senere kan gjøre gjeldende framdriftsvirkninger ”utover det som er avtalt eller omtalt i analysen”. Det ”avtalte” vil her hense på de virkninger som det var mulig å slå fast i den opprinnelige endringsordre. For at leverandøren skal kunne påberope seg framdriftsvirkninger utover de som framgår av endringsordren, må han spesifisere disse i analysen.

Avhengig av når i perioden endringen ble ”foreskrevet”, vil fristen for å oppdage virkningen være fra omtrent en måned til 4 måneder. NTK 07 art 13.4 vil avskjære leverandørens mulighet til å få kompensert de framdriftskonsekvenser som det ikke er mulig å fastlegge før etter utløpet av fristen. Dette kan synes urimelig, da leverandøren som utgangspunkt har et berettiget krav om kompensasjon for sitt arbeid, og ikke har mulighet til å varsle konkret om et tap som han selv ikke vet omfanget av.

Uavhengig av om NTK 07 hadde inneholdt en bestemmelse som prekluderte leverandørens for sent fremmede krav, ville leverandøren neppe kunnet kreve kompensasjon for framdriftsendringer som først kunne konstateres lenge etter at endringen ble foreskrevet. Det er ofte knyttet betydelige problemer til å bevise årsakssammenhengen ved produktivitetstap. Vanskelighetene knyttet til bevisspørsmålet vil normalt øke jo lenger til som har gått. Slike argumenter kan anføres for å tone ned preklusjonsregelens strenge virkning overfor leverandøren. Det kan imidlertid vanskelig tenkes at den konkrete fristen i art. 13.4 også vil utgjøre grensen for når det vil være mulig for leverandøren å bevise de framdriftskonsekvenser en endring har hatt. Følgelig vil ikke den strenge preklusjonsvirkningen kunne begrunnes på annen måte enn ut fra hensynet til bestiller.

Den strenge preklusjonsregelen i NTK 07 art. 13.4 vil medføre at leverandøren ofte vil gjøre store overslag ved beregning av hvilke framdriftskonsekvenser en endring vil ha. Han har ingen motivasjon for å utvise noen forsiktighet ved beregning av kravet.

Leverandøren har etter NTK 07 art. 13.2 d) (4) og (5) krav på vederlagsjustering dersom en endring medfører konsekvenser for andre arbeidsoppgaver. Konsekvenser for fysiske arbeidsoperasjoner skal kompenseres etter de gjeldende rater for slikt arbeid, jf (4). For annet enn fysisk arbeid, skal leverandøren kompenseres særskilt, jf (5). Forutsetningen er at det foreligger klar årsakssammenheng mellom utgiften og det forhold bestiller bærer risikoen for. Vederlagskravet er en automatisk følge av at det blir utstedt endringsordre. Det stilles ikke krav til at leverandøren må varsle om de vederlagskonsekvenser han anser seg berettiget til kompensasjon for. Dette kan skyldes at det i ettertid er lettere å dokumentere direkte utgifter enn framdriftskonsekvenser. Man har dermed ikke behov for samme strenge krav om varsel.

Etter Silver Book har leverandøren rett til vederlagsjustering og fristforlengelse for de konsekvenser endringen skaper. Dette følger av Sub-Clause 8.4 og 13.3. I Silver Book skilles det ikke mellom varsling av krav om vederlagsjustering og krav om fristforlengelse. Alle leverandørens krav mot bestiller må varsles etter Sub-Clause 20.1. I første omgang skal

leverandøren varsle om hendelsen om legger grunnlag for kravet. Til dette varselet er det knyttet preklusiv virkning, jf andre ledd.

Leverandøren må følge opp dette varselet med et detaljert krav innen 42 dager etter at han ble klar over, eller burde blitt klar over hendelsen som la grunnlag for kravet.⁶⁶ Til denne fristen er det ikke knyttet noen tilsvarende preklusiv virkning. Det følger imidlertid av siste ledd at leverandørens krav må reduseres i den grad hans manglende etterlevelse av denne plikten medfører at kravet ikke kan undersøkes på tilstrekkelig måte.

NS 8405 pkt. 24.5 angir uttrykkelig at man ved beregning av fristforlengelsen skal ta hensyn til blant annet nødvendig avbrudd og eventuell forskyvning av oppgavene til en annen årstid. Forsinkelser som følge av dette skal tas med i beregningen av den fristforlengelse endringen gir leverandøren krav på. Vederlagsjusteringen skal inkludere økte utgifter pga. nedsatt produktivitet eller forstyrrelser på annet arbeid som følger av endringer eller leverandørens forhold. Dette vil være et typisk produktivitetstap.

De preklusive varslingsfrister i NS 8405 har mer til felles med varslingsregelen i Silver Book enn de har med NTK 07 art. 13.4. Dersom leverandøren vil gjøre gjeldende et krav om fristforlengelse eller vederlagsjustering etter NS 8405, må han varsle bestiller om dette uten ugrunnet opphold, henholdsvis pkt. 24.4. og 25. 3. Unnlater han å varsle innen fristen, prekluderes kravet.

På samme måte som etter Silver Book må leverandøren senere spesifisere sitt krav. Det følger av NS 8405 pkt. 24.6 og 25.4 at dette skal gjøres uten ugrunnet opphold etter at det ble mulig å beregne et krav. Dersom denne fristen oversittes, fører ikke det til fullstendig preklusjon av kravet. Leverandøren vil imidlertid bare ha krav på den fristforlengelse eller vederlagsjustering som bestiller måtte forstå at den inntrådte hendelse måtte medføre.

Preklusjonsfristens lengde må, som nevnt, fastsettes ut fra en balanse mellom bestillers behov for varsel og leverandørens mulighet for å få dekket sine rettmessige krav. Preklusjonsregelen for kravet om fristforlengelse i NTK 07 art. 13.4 synes å være egnet til ikke bare å prekludere de krav leverandøren bruker lang tid på å varsle, men til også å fullstendig avskjære hans berettigede krav knyttet til eksempelvis produktivitetstap. Slike tap vil kunne være vanskelige å fastsette innen fristens utløp, og de vil følgelig prekluderes. Fristen er følgelig også egnet til å begrense rekkevidden av leverandørens krav.

Preklusjonsreglene i de to andre standardene er ikke like strenge overfor leverandøren som NTK 07 art 13.4. Her plikter leverandøren kun å varsle om at han vil fremme krav innen den preklusive fristen. Spesifiseringen av kravet kan han utsette til det foreligger grunnlag for å ta stilling til dette, eventuelt innen en utvidet tidsfrist slik som i Silver Book. Dersom fristen for å spesifisere kravet ikke overholdes, medfører ikke dette total preklusjon, men en reduisering av leverandørens krav.

8. GJENÅPNING AV TIDLIGERE ENDRINGSORDRER

Selv om framdriftsvirkningene av den enkelte endringsordre er svært begrensede, kan den samlede virkningene av flere endringsordrer medføre at leverandøren ikke klarer å oppfylle

⁶⁶ Jf. Silver Book, Sub-Clause 20.1 femte ledd.

sine kontraktsplikter innen tidsfristen. Det følger derfor av NS 8405 pkt. 25.4 at man ved fastsettelse av framdriftsvirkningene av en aktuell endringsordre kan ta hensyn til den samlede virkningen av tidligere endringsarbeider. Et tilsvarende utgangspunkt følger ikke uttrykkelig av ordlyden i NTK 07 art. 13.4, men kan leses ut av uttrykket ”den samlede nettoeffekt av den enkelte endring”.⁶⁷ I Silver Book hjemles fristforlengelse i Sub-Clause 8.4. Det følger av bestemmelsens andre ledd at bestiller, ved fastsettelse av fristforlengelse, skal ta hensyn til tidligere endringer, og at han kan øke, men ikke redusere den totale forlengelsen.

Kontrakten åpner for å ta hensyn til de tidligere endringsordrer ved fastsettelsen av konsekvenser av den siste endringsordren. Det kan imidlertid tenkes at de direkte følgene av den siste endringsordren er så minimale at den, selv sett i sammenheng med de tidligere virkninger, ikke kan få store følger. Spørsmålet som da vil oppstå, er om leverandøren kan gjenåpne tidligere endringsordrer, og tillegge dem framdriftskonsekvenser som ikke var synliggjort på tidspunktet da endringsordrene ble behandlet.

NS 8405 krever ikke at framdriftskonsekvensene av en endring må varsles innen en konkret tidsfrist for at leverandørens krav om kompensasjon for disse ikke skal gå tapt. Dersom konsekvensene av en endringsordre derfor ikke har blitt fastsatt, kan leverandøren når som helst fremme sitt krav. Har partene derimot kommet til enighet om hvilke konsekvenser endringsordren vil ha på framdriften, vil denne avtalen som utgangspunkt være bindende, med mindre leverandøren har tatt forbehold for det tilfelle at ytterligere virkninger skulle inntre. Dersom partene har inngått avtale uten slikt forbehold, vil gjenåpning måtte hjemles i læren om bristende forutsetninger eller avtalelovens § 36.⁶⁸ Som tidligere nevnt vil det være lite rom for lemping etter avtl. § 36 i kommersielle forhold. Muligheten for å påberope seg forutsetningslæren som grunnlag for gjenåpning vil også være svært begrenset, da en profesjonell leverandør normalt selv må bære risikoen for de forutsetninger han baserer sin oppfyllelse på.

NTK 07 art. 13.4 stenger for gjenåpning av tidligere endringsordrer, ved at de virkninger som ikke framgår av analysen anses prekludert. Lemping av varslingskravet i samsvar med avtl. § 36 vil neppe kunne forsvares, men også her kan det tenkes at gjenåpning kan bli aktuelt etter læren om bristende forutsetninger.

Det følger av Silver Book Sub-Clause 20.1 at leverandørens krav om kompensasjon for framdriftsvirkninger prekluderes dersom det ikke varsles innen fristen i første ledd. Når det først er varslet om at fristforlengelse er påkrevd, foreligger det imidlertid ingen frist for å fastsette fristforlengelsens lengde. Manglende etterlevelse av plikten til å spesifisere sitt krav, medfører bare at leverandøren må tåle avkorting av sitt krav. Følgelig stenger ikke kontrakten for gjenåpning av tidligere endringsordrer.

9. KONKLUSJON

Sammenligninger viser at også de to kontraktsstandardene NS 8405 og Silver Book, i likhet med NTK 07, anvender de samme varslingsfrister for endringer og for andre situasjoner hvor leverandøren krever fristforlengelse. Likevel er det tydelig at systemene er bygd opp på ulike måter. Etter NTK 07 skal art. 12-16 anvendes i alle situasjoner hvor leverandøren vil kreve fristforlengelse. Dette medfører at leverandørens byrder knyttet til kontraktsadministrasjon

⁶⁷ Jf. Kaasen 2006 s 378.

⁶⁸ Jf. Kaasen 2006 s 377.

reduseres. Det er ikke nødvendig for ham å fastslå om det er en endring eller en annen handling fra bestillers side som er skyld i forsinkelsen, han plikter uansett å overholde de samme tidsfrister. De andre to standardene benytter samme regelen om varslingsfrister for endringer og for bestillers forhold for øvrig. De andre kravene som følger av endringsreglene er imidlertid ikke nødvendigvis anvendelse utenfor endringssituasjonene. Eksempelvis vil Silver Book Clause 13 om prosedyren for endringer, kun få anvendelse i situasjoner hvor det er blitt instruert en endring i det opprinnelige arbeidsomfang. Strukturen i NS 8405 og Silver Book medfører at det blir enklere for en uinnvidd leverandør å anvende reglene. Det blir imidlertid flere ulike bestemmelser å forholde seg til.

Den strenge preklusjonsregelen i NTK 07 art. 13.4 rammer leverandøren i betydeligere grad enn preklusjonsreglene i de øvrige to standardene. Fristen for å varsle framdriftskonsekvenser vil variere fra 4 til 1 måned, avhengig av når i varslingsperioden kravet oppstår. Fristen for å sende endelig varsel etter Silver Book er 42 dager etter at hendelsen som kravet grunner i, oppsto. Dette kan synes som en strengere frist enn den vi finner i art. 13.4. Unnlatt varslingsfrist innen denne fristen i Silver Book medfører imidlertid ikke total preklusjon, kun en eventuell reduksjon av leverandørens krav. NS 8405 stiller ikke opp noen slik absolutt frist for hverken det innledende eller det spesifiserende varsel. Den strenge fristen i art. 13.4 vil medføre at leverandøren blir avskåret fra å kreve kompensert eksempelvis produktivitetsvirkninger som ikke viser seg før etter noe tid. Leverandørens svake posisjon forsterkes av at partene har forpliktet seg til å bruke NTK 07 uforandret i alle mellomværende på norsk sokkel. De to andre standardene er anbefalt brukt i sin helhet, men forplikter ikke partene på noen måte. Preklusjonsregelen i NTK 07 synes således ikke å være et uttrykk for en generell utvikling i standardkontraktene for totalentrepriser, men et resultat av bestillersidens sterke forhandlingsposisjon på kontraheringstidspunktet.

LITTERATURLISTE.

Kaasen 1994	Knut Kaasen: Kommentar til NF 92, Universitetsforlaget, 1994.
Kaasen 2006	Knut Kaasen: Petroleumskontrakter med kommentarer til NF 05 og NTK 05, Universitetsforlaget, 2006.
Barbo	Jan Einar Barbo: Kontraktsomlegging i entrepriserforhold, Universitetsforlaget 1997.
Marthinussen m.fl.	Karl Marthinussen, Heikki Giverholt, Hans-Jørgen Arvesen m.fl.: NS 8405 med kommentarer, Gyldendal Norsk Forlag, 2006.
Huse	Joseph A. Huse: Understanding and negotiating turnkey and EPC contracts, Second edition, Sweet & Maxwell Ltd, 2002.
Pickavance	Keith Pickavance: Delay and disruption in Construction Contracts, Third edition, Informa Legal Publishing UK, 2005.
Kolrud	Helge Jacob Kolrud m. fl.: NS 8405, Kommentarutgave, 2004, Universitetsforlaget.
Hagstrøm	Viggo Hagstrøm: Obligasjonsrett (2003), Universitetsforlaget.